

Наталія ПОДЧЕРНЯЄВА,
аспірант кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Харківського
національного педагогічного університету імені Г. Сковороди
(Україна, Харків) azalija3003@gmail.com

ЄВРОКЛУБ У ШКОЛІ: МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ

У статті схарактеризовано сутність та структуру євроклубу. Наведено базову інформацію, яка допоможе зрозуміти, що таке євроклуб, як і навіщо його створюють. Проаналізовано різні підходи до створення євроклубу. Євроклуб загальноосвітнього навчального закладу розглянуто як вид дитячого громадського об'єднання, діяльність якого ґрунтується на принципах добровільності та особистісної орієнтації, здійснюється у навчальний та позанавчальний час з метою самореалізації особистості, формування активної життєвої позиції, культури міжнаціонального спілкування та залучення до практичної участі в європейських ініціативах. Розкрито механізми організації роботи євроклубів загальноосвітніх навчальних закладів, наведено приклади успішно реалізованих євроклубами ініціатив. Перспективним напрямом подальшого наукового пошуку може стати вивчення особливостей діяльності окремих шкільних євроклубів та обміну їх досвідом.

Ключові слова: дитяча громадська організація, загальноосвітній навчальний заклад, євроінтеграція, євроклуб, структура євроклубу, форми діяльності євроклубу, цінності.

Лит. 13.

Nataliia PODCHERNIAIEVA,
graduate student of the Department of General Pedagogics and Pedagogics of Higher
School, Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Ukraine, Kharkiv) azalija3003@gmail.com

EURO-CLUB: METHODOLOGICAL RECOMMENDATIONS FOR ORGANIZATION OF WORK

In the article the essence and structure of euroclub is characterized. Basic information that will help to understand what euroclub is and why it is created is brought. The different methods of creation of euroclub were analysed. The Euroclub of comprehensive educational institution is considered as a kind of children's public association, whose activities are based on principles of voluntariness and personal orientation, are carried out during academic and extra-curricular time with the aim of self-realization of the personality, formation of an active lifestyle, culture of interethnic communication and involvement in practical participation in European initiatives. The mechanisms of organization of work at euroclubs in general educational establishments are exposed, examples of successfully realized initiatives made by euroclubs are shown. It's possible to consider a perspective scientific search direction in relation to features of separate school euroclubs' activity and exchange of their experience.

Key words: children's public organization, general educational establishment, eurointegration, euroclub, structure of euroclub, form of activity of euroclub, values.

Ref. 13.

Наталья ПОДЧЕРНЯЕВА,
аспірант кафедри общей педагогике и педагогике высшей школы Харьковского
национального педагогического университета имени Г. Сковороды
(Украина, Харьков) azalija3003@gmail.com

ЕВРОКЛУБ В ШКОЛЕ: МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ОРГАНИЗАЦИИ РАБОТЫ

В статье охарактеризованы сущность и структура евроклуба. Приведена базовая информация, которая поможет понять, что такое евроклуб, как и зачем его создают. Проанализированы различные подходы к созданию евроклуба. Евроклуб общеобразовательного учебного заведения рассмотрен как вид детского общественного объединения, деятельность которого основывается на принципах добровольности и личностной ориентации, осуществляется в учебное и внеучебное время с целью самореализации личности, формирование активной жизненной позиции, культуры межнационального общения и привлечения к практическому участию в европейских инициативах. Раскрыты механизмы организации работы евроклубов учебных заведений, приведены примеры успешно реализованных евроклубами инициатив. Перспективным направлением дальнейшего научного поиска может стать изучение особенностей деятельности определенных школьных евроклубов и обмена их опытом.

Ключевые слова: детская общественная организация, общеобразовательное учебное заведение, евроинтеграция, евроклуб, структура евроклуба, формы деятельности евроклуба, ценности.

Лит. 13.

Постановка проблеми. За 22 роки свого існування в Україні євроклубівський рух став дієвим засобом ознайомлення шкільної молоді з європейськими цінностями, історією та засадами функціонування Європейського Союзу. Євроклуби послідовно виконували свою місію незалежно від політичної ситуації в Україні чи рівня офіційних відносин з Євросоюзом. Представництво ЄС в Україні послідовно підтримує діяльність євроклубів і допомагає розвиватися, активно контактувати між собою та продукувати нові ідеї.

Аналіз досліджень. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про значний внесок вітчизняних науковців та освітян-практиків у вивчення та висвітлення питань, пов'язаних з європейською тематикою: євроінтеграції (П. Вербицька, С. Коберник, Н. Кузьміна, О. Овчарук, Ф. Степанов), ролі дитячих громадських організацій у формуванні навичок соціального лідерства (О. Арутюнян, С. Дыба, О. Пахомова), проведення тренінгів з європейської інтеграції та впровадження європейських проєктів (Я. Боренько, Х. Чушак), практичних порад щодо створення євроклубу як різновиду дитячого громадського об'єднання (Б. Бабаджаняна, В. Брущенко, Р. Димека, Ю. Лобурця, П. Кендзьора, Л. Парашенко), детальної характеристики принципів діяльності євроклубу загальноосвітнього навчального закладу (А. Кирпа), досвіду роботи євроклубів (Н. Гичко, Т. Горбань, В. Девда, Е. Дикова-Фаворська, О. Євтушенко, Н. Жидкова, О. Іноземцева, Н. Каменецька, Л. Камлик, Н. Коваленко, А. Ковбасюк, О. Колесникова, О. Країло, О. Міхтеєва, С. Мойсеєва, С. Чернова, Л. Шкляр, С. Юрченко).

Незважаючи на підвищений інтерес науковців і педагогів-практиків до євроклубів, необхідним залишається більш глибоке вивчення питань організації роботи та діяльності євроклубів, а також поширення позитивного досвіду євроклубів.

Мета статті – розкрити сутність євроклубу та механізми організації роботи євроклубів загальноосвітніх навчальних закладів, а також навести приклади успішно реалізованих ініціатив.

Виклад основного матеріалу. Перші українські євроклуби були створені в 1995 році за прикладом подібних організацій в Європі. У державах – членах Європейського Союзу та країнах-кандидатах євроклуби відігравали роль одного з важливих джерел інформації та поширення спільних європейських цінностей серед молоді.

За визначенням С. Гончаренка, шкільні клуби – одна з ефективних форм організації дозвілля учнів, яка сприяє їхньому всебічному розвитку; організація самодіяльна і добровільна, на чолі якої стоїть рада (правління), що обирається на загальних зборах [1, 166]. На відміну від гуртків (самодіяльних об'єднань учнів, які займаються фізкультурою, поглибленим вивченням питань науки, літератури, мистецтва), однієї з форм позакласної й позашкільної роботи [10, 77], шкільні клуби можуть охоплювати різноманітні види діяльності всіх учнів школи і в більш масовому масштабі виявляти і розвивати їхні нахили і здібності [10, 166]. Клуби можуть бути багатопрофільними або із тематичною спрямованістю. Різновидом дитячих та молодіжних громадських об'єднань є євроклуби, що мають багатопрофільний характер, можуть існувати як самостійно, так і у загальноосвітньому навчальному закладі.

П. Кендзьор [2] наголошує на тому, що євроклуб об'єднує однодумців, що мають рівноправні стосунки. За визначенням Української мережі європейських клубів [11], євроклуби сприяють творчій реалізації її членів. А. Кирпа [4, 46] підкреслює принципи добровільності участі школярів у дитячому громадському об'єднанні, а дослідники С. Луценко, А. Горон, О. Каленик [6] вважають євроклуб формою співпраці вчителів і учнів, яка охоплює різноманітні сфери. Але погляди науковців збігаються в тому, що євроклуби мають єдину сутність – зближення України та Європи, налагодження співпраці шляхом реалізації спільних гуманітарних проектів. Як правило, вік членів євроклубу не обмежується. Але найактивнішими виявляються старшокласники, що обумовлено особливостями вікового розвитку особистості (необхідність у новому досвіді; потреба у прийнятті та визнанні; потреба в спілкуванні; почуття індивідуальної самотождності, наступності та єдності; формування самооцінки, критичності).

Отже, у нашому дослідженні розглядаємо євроклуб загальноосвітнього навчального закладу як вид дитячого громадського об'єднання, діяльність якого ґрунтується на принципах добровільності та особистісної орієнтації, здійснюється у навчальний та позанавчальний час з метою самореалізації особистості, формування активної життєвої позиції, культури міжнаціонального спілкування та залучення до практичної участі в європейських ініціативах.

Організаційна структура євроклубу загальноосвітнього навчального закладу має вертикальну ієрархію, тобто на чолі знаходиться лідер, який скеровує діяльність усіх членів, що дозволяє задіяти велику кількість учнів у процесі роботи євроклубу, надаючи змогу опрацьовувати питання, в яких вони безпосередньо зацікавлені, та спільними зусиллями досягати поставленої мети. До керівного складу шкільного євроклубу можуть входити координатор (або опікун), що представляє інтереси євроклубу на різних рівнях, президент, віце-президент, секретарі, піар-менеджери, редактори, скарбник. Склад і посади можуть змінюватися, при необхідності – скасовуватися або реформуватися з внесенням відповідних змін до Статуту (Положення). Вищим органом управління шкільного євроклубу є загальні збори (засідання), що скликаються за необхідністю, але не рідше двох разів на рік.

До компетенції загальних зборів належить внесення змін та доповнень до Статуту (Положення); визначення напрямів діяльності євроклубу; затвердження корпоративних ознак (знаків, атрибутів тощо) організації; рішення щодо прийому та виключення членів євроклубу.

Участь у роботі євроклубу загальноосвітнього навчального закладу надає старшокласнику можливості здійснювати вільний вибір напрямку, змісту, методів і форм власної діяльності, розширити простір взаємодії зі світом, пізнати свою унікальність і само-

бутність, свої можливості, розвивати особистісно значущі якості, збагатити свій досвід міжнаціонального спілкування.

Учасники євроклубів набувають досвіду організації інформаційних кампаній, поширюючи знання про євроінтеграційні процеси та засади функціонування Європейського Союзу. У членів євроклубів формуються такі якості, як висока моральність, особиста відповідальність, внутрішня свобода, налаштованість на максимальну самореалізацію, здатність досягати високої мети раціональним шляхом і коректними засобами, лідерські навички, уміння приймати відповідальні рішення. У цілому, відбувається підготовка молоді до життя в об'єднаній Європі.

Популяризація європейських цінностей допомагає подолати стереотипи негативного ставлення до сусідніх народів. Джон Мак Кормік у своїй праці «Розуміння Європейського Союзу» зазначає, що у народів Європи є дуже багато того, що їх розділяє – у них бракує спільної історії – і при цьому вони сьогодні налагоджують взаємовигідну співпрацю, долаючи шкідливі стереотипи міжнаціональної ворожнечі [13]. Говорячи про цінності, на яких базується Європейський Союз, розуміємо, що в Європі ніколи не було єдиної традиційної культури, однієї церкви, панівної мови, спільного історичного досвіду. Проте такі фактори, як грецька філософія, римське право, християнство, дух спільності, привнесений епохою Відродження, складають спільну духовну спадщину Європи, вони обумовили спільні форми поведінки європейців всупереч усім відмінностям, що існують між окремими європейськими країнами [5, 257]. Загалом можна сказати, що Європейський світ ґрунтується на демократичних цінностях і в фундаменті його ціннісного устрою лежать права людини та орієнтація на захист інтересів особистості.

Отже, сучасні європейці майже всі поділяють такі цінності: верховенство права, демократію, свободу, рівність, людську гідність та солідарність. Проте дослідження показують значні розбіжності у сприйнятті європейцями шлюбу, релігій, праці, щастя, ставлених питань, евангелії та смерті.

Євроклуби організуються при середніх школах, гімназіях, ліцєях та інших загальноосвітніх навчальних закладах відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України №1/9-541 від 14 серпня 2009 року і «Методичні рекомендації з організації роботи Європейських клубів у загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах України».

Основне завдання євроклубу полягає в інформуванні й вихованні молодих людей в дусі спільних європейських цінностей, сприянні встановленню партнерських стосунків із європейськими молодіжними неурядовими організаціями.

Існування євроклубу загальноосвітнього навчального закладу можливе в таких формах: позакласної роботи; навчання на базі навчального закладу (гурток, секція тощо); молодіжної неурядової організації (організаційно євроклуби можуть бути оформлені як офіційно зареєстровані згідно з чинним законодавством (Закон України «Про об'єднання громадян») [2, 4]; інтегрованого навчального курсу «Європейські студії» для загальноосвітніх навчальних закладів (Ю. Комаров, Л. Парашенко).

Сьогодні, коли обсяги інформації, що вимагають засвоєння, все збільшуються, а часові межі для вироблення рішень зменшуються, ситуація потребує простих і водночас змістовних способів роботи, застосування методик невимушеного та ефективного закріплення знань та вироблення способів поведінки. Тому основними формами діяльності євроклубів можуть бути такі: молодіжні практичні семінари і конференції; виставки фотографій, малюнків, плакатів на теми, пов'язані Європейським Союзом;

тренінгові заняття і рольові ігри (гра «Колаж» (для вивчення та закріплення знань про напрямки діяльності ЄС), ділова гра «Як функціонує ЄС»; гра «Кочевідо»); квести; флеш-моби; літературні та мистецькі вечори, на яких учасники знайомляться із творчою спадщиною відомих європейських авторів; інформаційні кампанії, спрямовані на місцеву громадськість (зустрічі, лекції, вистави, вікторини); проекти з європейськими партнерами та молодіжні обміни;

Майданчиком для спілкування євроклубівців виступає сайт неформальної асоціації Євроклубів України «Євроклуби в Україні» (www.euroclubs.org.ua), де публікуються новини про діяльність євроклубів, відбувається обговорення ініціатив, обмін досвідом.

Принципи організації Євроклубу є різними для різних шкіл і залежать від конкретних обставин та можливостей, віку учнів, рівня підготовки учнів, а також готовності педагогічного колективу брати участь у роботі євроклубу. Залучення молоді до активної діяльності не можливе без тісної та партнерської співпраці із дорослими. Так, Л. Парашенко [8] наводить рекомендації щодо створення євроклубу, що базуються на португальському досвіді організації євроклубів, який спирається на ентузіазм, творчість та ініціативу багатьох учителів та учнів.

П. Кендзьор [2] виокремлює шість кроків створення євроклубу, серед яких чільне місце посідає крок перший – створення ініціативної групи. Крок другий (організаційний) передбачає проведення євроклубівцями «мозкового штурму» щодо цілей та форм роботи євроклубу, підготовки плану діяльності клубу, визначення мети, якою буде керуватися євроклуб. На третьому кроці передбачається проведення установчої зустрічі, на якій офіційно проголошується про відкриття євроклубу, затверджується його назва, статут, план дій, розподіляються обов'язки учасників. Крок четвертий передбачає проведення першого засідання, на якому приймається рішення про створення євроклубу і програма діяльності. Крок п'ятий – розробка статуту (положення) євроклубу, в якому визначаються базові принципи роботи організації. На шостому кроці пропонуються різноманітні форми роботи євроклубу, ресурси для діяльності, поради з інформаційної діяльності.

У Методичних рекомендаціях євроклубам Представництва ЄС в Україні [7] виокремлюються ще два кроки – пошук партнерів та місце зустрічей. Наголошується на налагодженні контактів для подальшої співпраці з місцевим управлінням освіти, євроклубами інших шкіл, консульством, представництвами міжнародних організацій різних країн, неурядовими організаціями. Особливу увагу на етапі проведення заходів євроклубівцям необхідно звернути на поширення інформації про діяльність у ЗМІ. Бажано, щоб євроклуб мав власний зал для проведення тематичних заходів.

Таким чином, можна зробити висновок, що необхідною умовою для створення євроклубу в школі є наявність активних мотивованих учасників, які зацікавлені європейською тематикою та готові активно співпрацювати для реалізації поставленої мети.

Планування роботи євроклубу є системою узгоджених дій, які спрямовані на досягнення визначеної мети. Для складання якісного плану роботи євроклубу необхідно спочатку чітко визначити мету, якої необхідно досягти. Саме мета визначає перелік завдань, графік, необхідні ресурси та інші компоненти, які слід спрогнозувати для подальшої якісної діяльності. Запланованих заходів не повинно бути багато. Коли план заходів розроблено, слід переходити до ресурсів, необхідних для здійснення кожного із заходів. Ресурси можуть бути різноманітними: людські, інформаційні, адміністративні, матеріальні, часові тощо. Після того, як заходи і ресурси визначені, можна переходити до графіка – його бажано робити динамічним. Оптимальним визначенням відповідаль-

них осіб є розподіл обов'язків відповідно до бажань самих виконавців у поєднанні з наявністю відповідних знань та навичок.

Прикладом успішно реалізованих ініціатив може слугувати Харківська асоціація шкільних євроклубів (ХАШЕСК), створена у 2010 році з метою об'єднання творчого потенціалу євроклубів та участі старшокласників у європейських ініціативах, і яка є структурним підрозділом Харківської міської організації учнівського самоврядування, що діє під патронатом Департаменту освіти Харківської міської ради.

На вивчення культури і традицій європейських країн спрямована робота 69 шкільних євроклубів Харкова (станом на 2017 рік) [9, 32]. Найбільш успішними є євроклуби навчальних закладів № 6, 38, 39, 65, 73, 75, 91, 132.

Євроклуби співпрацюють з такими волонтерськими організаціями: Центр Волонтерів, СВІТ-України, Клуб Толерантності, Корпус Миру (США), AIESEC; з регіональними євроклубами міст: Суми, Кременчук, Кам'янка, Полтава, Охтирка, Горішні Плавні, Кропивницький; налагоджені творчі та навчальні зв'язки з містами: Манчестер (Великобританія), Брно (Чехія), Риміні (Італія), Берлін і Нюрнберг (Німеччина), Клайпеда (Литва), Познань, Мазовецьке Віжайни, Катовіце, Єдинорожець, Закопане (Польща), С.-Петербург (Росія), а також культурними та навчальними центрами Латвії, Франції, Білорусії, Іспанії [3].

У 2016 році старшокласники євроклубів ХГ № 23, ХСШ № 134, ХГ № 6 «Маріїнська гімназія» стали переможцями міжнародного освітнього проекту «Підтримка молоді як імпульс зміцнення демократії і громадянського суспільства в Україні», який проходив за підтримки Міністерства закордонних справ Німеччини та Європейського вільного альянсу у Європарламенті; 150 школярів представили свої проекти на міжнародній конференції «Тенденції та перспективи розвитку гостинності сучасного міста» у рамках міжнародного туристичного форуму «Харків: партнерство в туризмі»; за Програмою обміну майбутніх лідерів «FLEX» у США навчалися 8 учнів 9-10 класів ХСШ № 156, ХЗШ № 157, ХГ № 169, ХСШ № 17, ХСШ № 3, ХСШ № 99, ХГ № 169, ХГ № 6 «Маріїнська гімназія».

Багато уваги приділяється волонтерській діяльності, допомозі інтернатам, шпиталям, ветеранським організаціям. За участю євроклубівців ЗОШ № 91 проведено регіональний тренінг для міст Харкова та Суми «Європейський досвід волонтерства відкриває нові можливості». Захід відбувся в рамках майстерні «Розширення можливостей волонтерів для об'єднаної Європи», який ініційовано Українською Асоціацією Європейських Студій та підтримано Харківською Асоціацією шкільних Євроклубів, партнером проекту виступив Харківський Центр Європейських Ініціатив.

Харківська асоціація шкільних євроклубів має партнерські стосунки зі «Школою європейських студій в Україні», у багатьох проектах школярі беруть участь у заходах нарівні зі студентами. У 2014 році відбулось інтелектуальне змагання в рамках інформаційної кампанії «Будуймо Європу в Україні». Для шкільних євроклубів це був цікавий досвід командної роботи, прийняття рішень, пошуку правильних відповідей [12].

Євроклубівці ХСШ № 73 «Бджілки» взяли участь у благодійному аукціоні «Баш на Баш» у коворкінг-центрі «Fabrika Space», який проводився за підтримки друзів і близьких 15-річного Данила Дідика, який загинув під час теракту 22 лютого 2015 р. Виручені від аукціону кошти витрачено на потреби дітей із сімей загиблих бійців АТО, тяжкохворим дітям та Дитячому кардіологічному центру м. Харкова.

Висновки. Таким чином, сутність діяльності євроклубів полягає у формуванні в учнів відповідних знань, особистісних та соціальних умінь та навичок для життєдіяль-

ності в сучасному європейському співтоваристві, в якому нині активно культивується відчуття спільної культури, зближення та створення об'єднаного європейського дому.

Вивчення діяльності вже існуючих євроклубів, громадської думки визначило, що впровадження євроклубів є своєчасним та необхідним у вихованні свідомого громадянина, здатного будувати цивілізовану європейську державу; бути конкурентоспроможним фахівцем, готовим до ринкових і демократичних змін, здатного жити і творити в інформаційному суспільстві.

Перспективним напрямом подальшого наукового пошуку може стати вивчення особливостей діяльності окремих шкільних євроклубів та обміну їх досвідом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – К.; Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.
2. Євроклуби в Україні: організація роботи та успішний досвід. Методичний посібник / За ред. Кендзьора П. І. – Львів : ЗУКЦ, 2008. – 56 с.
3. Інформація Головного управління зовнішньоекономічних зв'язків та міжнародних відносин Харківської обласної державної адміністрації про хід реалізації державної політики у сфері європейської інтеграції в Харківській області протягом листопада 2011 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.kharkivoda.gov.ua/uk/document/print/id/6764/>
4. Кирпа А. В. Полікультурне виховання старшокласників у діяльності Євроклубу загальноосвітнього навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Кирпа Анна Володимирівна. – Національна академія педагогічних наук України, Інститут проблем виховання. – К., 2017. – 272 с.
5. Ковальчук Т. Формування європейської ідентичності в контексті мультикультуральної парадигми / Т.Ковальчук // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2009. – Вип. 15. – С. 254. – 261.
6. Луценко С. М., Горон А. В., Каленик О. В.. Особливості організації та діяльність Євроклубу в загальноосвітніх навчальних закладах : методичний посібник [для педагогів-організаторів та координаторів євроклубів у загальноосвітніх навчальних закладах]. – Суми, 2009. – 42 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ndcsoippo.at.ua/_fr/0/__.pdf.
7. Методичні рекомендації євроклубам Представництва ЄС в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lib.pu.if.ua/files/europa/euroclubs_uk.pdf.
8. Паращенко Л. І. «Європейські студії»/ Як організувати шкільний євроклуб/ методичні рекомендації з позакласної роботи – К., 2004. – 86 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://docs.google.com/fileview?id=0BxO4Z4hE8op2YjVIMTe4NzMtY2U3MC00NzJmLTl1MjMtNDc3YT11NDI3MWFk&hl=en>.
9. План роботи Департаменту освіти на 2017 рік. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kharkivosvita.net.ua/files/Richniy_Plan_2017_rik.pdf
10. Сластенин В. А. Педагогіка : учеб. пособие [для студ. высш. пед. учеб. заведений] / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов ; под ред. В. А. Сластенина. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 576 с.
11. Українська мережа європейських клубів// Європейський простір; Портал проєвропейського громадянського суспільства України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/in/39901.html>
12. Харьковская Ассоциация школьных Евроклубов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://euclubkh.blogspot.com/>
13. Mc. Cormic John. Understanding the European Union. – London. 1999. – P. 31.

REFERENCES

1. Honcharenko S. U. Pedagogichni doslidzhennya: metodolohichni porady molodym naukovtsyam / S. U. Honcharenko. – K.; Vinnytsya: DOV «Vinnytsya», 2008. – 278 s.
2. Yevrokluby v Ukraini: orhanizatsiia roboty ta uspishnyi dosvid. Metodychnyi posibnyk / Za red. Kendzora P. I. – Lviv : ZUKTs, 2008. – 56 s.

3. Informatsiia Holovnoho upravlinnia zovnishnoekonomichnykh zviazkiv ta mizhnarodnykh vidnosyn Kharkivskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii pro khid realizatsii derzhavnoi polityky u sferi yevropeiskoi intehtatsii v Kharkivskii oblasti protiahom lystopada 2011 roku. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://old.kharkivoda.gov.ua/uk/document/print/id/6764/>

4. Кирпа А. V. Polikulturene vykhovannia starshoklasnykiv u diialnosti Yevroklubu zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07 / Кирпа Анна Volodymyrivna. –Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut problem vykhovannia. – K., 2017. – 272 s.

5.5. Kovalchuk T. Formuvannia yevropeiskoi identychnosti v konteksti multykulturalnoi paradyhmy / T.Kovalchuk // Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy. – 2009. – Vyp. 15. – S. 254. – 2 61.

6. Lutsenko S. M., Horon A. V., Kalenyk O. V.. Osoblyvosti orhanizatsii ta diialnist Yevroklubu v zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladakh : metodychni posibnyk [dlia pedahohiv-orhanizatoriv ta koordynatoriv yevroklubiv u zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladakh]. – Sumy, 2009. – 42 s. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://ndesoippo.at.ua/_fr/0/__.pdf.

7. Metodychni rekomendatsii yevroklubam Predstavnytstva YeS v Ukraini. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://lib.pu.if.ua/files/europa/euroclubs_uk.pdf.

8. Parashchenko L. I. «Yevropeiski studii»/ Yak orhanizuvaty shkilnyi yevroklub/ metodychni rekomendatsii z pozaklasnoi roboty – K., 2004. – 86 s. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://docs.google.com/fileview?id=0BxO4Z4hE8op2YjVlMTc4NzMtY2U3MC00NzJmLTllMjMtNDc3YTl1NDI3MWFk&hl=en>.

9. Plan roboty Departamentu osvity na 2017 rik. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.kharkivosvita.net.ua/files/Richniy_Plan_2017_rik.pdf

10. Slastenyn V. A. Pedahohyka : ucheb. posobyie [dlia stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenyi] / V. A. Slastenyn, Y. F. Ysaev, E. N. Shyianov ; pod red. V. A. Slastenyna. – M. : Yzdatelskyi tsentr «Akademyia», 2002. – 576 s.

11. Ukrainska merezha yevropeiskykh klubiv// Yevropeyskyi prostir; Portal proievropeiskoho hromadianskoho suspilstva Ukrainy. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://eu.prostir.ua/in/39901.html>

12. Kharkovskaia Assotsyatsiia shkolnykh Evroklubov. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://euclubkh.blogspot.com/>

13. Mc. Cormic John. Understanding the European Union. – London. 1999. – P. 31.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2017 р.